

КУР'ЄР

КРИВБАСУ

1994
травень

4

Поетика нісенітниці

Микола ВЕРБОВИЙ
м. Кривий Ріг

СЕРЕД БАГАТЬОХ прислів'їв та приказок української мови фразеологізм «На городі бузина, а в Києві дядько» виділяється своєю, сказати б, незвичайною семантикою.

За ритмічним складом — це явне прислів'я, а за значенням? Фразеологічний словник витлумачує цей вислів як «таке, що не має логічного зв'язку, нісенітниця, пустий каламбур», а збірники прислів'їв та приказок уміщують вираз у розділі «Нісенітниця». Причому, як ми вважаємо, при поширеному нинішньому сприйнятті конструкції «На городі бузина...» упорядники словників роблять це цілком справедливо.

Паралелізм виразу «На городі бузина, а в Києві дядько» вимагає при сприйнятті конструкції в цілому порівнювати між собою першу та другу частини, а так як семантичний зв'язок між цими компонентами втрачений, то виходить, що порівнюються речі, які не можуть бути зближеними. На це свого часу вказував О. О. Потебня, розглядаючи теорію байки. Словники лише нормативно закріпили за виразом значення чогось нелогічного.

Розглядувана конструкція побудована за класичним зразком малих жанрів народної творчості, у яких паралелізм компонентів зумовлює більше ритмічне і семантичне навантаження другої частини. Напр.: **Сказано на глум, а ти бери на ум, Чоботи на нитку, а гроші в калитку. Вік прожити — не поле перейти і под.** Тобто друга частина прислів'я сприймаючись мовцем, зіставляється із першою, накладається на неї, що й дозволяє нам говорити про більшу смислову значимість саме другого компонента. (Пор. найпростіший вид паралелізму — повтор типу **далеко-далеко, високо-високо**, який призводить до посилення семантики «дуже далеко», «дуже високо»). Точно так же і в нашому випадку маємо ритмічне підсилення, що приходить на другу частину конструкції. Але в той же час семантичного згущення не відбувається, бо обидві частини між собою не поєднані розривом. Тут, до речі, важливу роль відіграє протиставний сполучник **а**, що за своїм значенням повинен встановлювати хоча б якийсь логічний зв'язок, якимось поєднувати. А виходить навпаки. Тому і створюється надзвичайний

ефект — ритмічне підсилення розриву семантики.

Чим не нісенітниця?

Все було б ясно, якби серед інших нісенітниць наша не виділялась своєю досить дивною поетикою. Українські народні нісенітниці побудовані здебільшого або на зіткненні лексичних значень окремих слів, напр.: **Не доходя минаючи; Недавно осліп, а нічого не бачить; Ти мовчиш, а я слухаю; Сам голий, а сорочка за пазухою** тощо, або за принципом так званої жартівливої мови, напр.: **Сестривечір, добричко, Чи не телячили ви мого видятка! — Ой там задерло лози тай побігло в хвіст**, але конструкції подібних до нашої за семантичною побудовою — нема.

Що ж тоді становить собою вираз «На городі бузина...»? Чому він утворений інакше, ніж всі інші нісенітниці?

Щоб відповісти на ці питання, треба всього лиш уважніше, на наш погляд, дослідити структурну побудову цього вислову.

Так як паралелізм цілих частин конструкції ніколи не ігнорувався, то слід, очевидно, спробувати розглянути паралелізм складових елементів обох частин.

Прийменники **в—на** синонімічні щодо вказівки на місце, але, вважаємо, що прийменник **на** — це пізніша заміна прийменника **в** (про це бачимо сказано нижче).

Опозиція **город — Київ**. Здавалось б, немає жодних підстав об'єднувати цю пару в опозицію. Однак коли згадаємо широковідоме «Язык до Києва доведе» (пор. Із менш відомим «У кінці язика можна допитатися хоч куди» (підкреслення моє. — М. В.), або ось таку приказку «За дурними нічого в Києві їхати, вони й тут є»), то відразу відпадуть усі сумніви. Як бачимо, у приказках та прислів'ях назва **Київ** вживається на позначення географічно далекого місця, або далечі взагалі. А **город**, як всім відомо, «це ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів». Значить, названа опозиція цілком реальна і служить для потиствалення **город «близько» — Київ «далеко»**.

І нарешті пара **бузина — дядько**, якій, власне, найбільше і відмовляють в опозиції. При уважному розгляді виявляється, що тут теж нема нічого складного. Справа в тому, що **бузину** українці ніколи не вирощували на **городі**, бо не було в цьому великої потреби. Із ягід бу-

зини щонайбільше варять компот, кисіль тощо, але продуктом першої необхідності вона ніколи не була, тому й росте **поза** городами. На **городі** **бузина** — **небажана**, бо вирощують на ньому потрібніші культури. А **дядько** як «брат батька або матері» здавна відноситься у народі до близьких родичів. Відповідно і значення у опозиції має «щось бажане». Значить, маємо протиставлення **бузина «небажане» — дядько «бажане»**.

Реконструйована семантика усього виразу буде формулюватися приблизно так «Близько є щось небажане, а далеко — бажане». Із ситуацією, коли непотрібна річ під рукою, а потрібна — далеко, людина стикається мало не кожного дня.

Як тепер бачимо, семантична та ритмічна основи гармонійно поєднані у конструкції, що колись була утворена як звичайнісіньке прислів'я. Сполучник **а** теж був на своєму місці.

Як же прислів'я перетворилося на нісенітницю?

Слід гадати, що в силу позамовних факторів (можливо, у місцях, де не було **бузини**) рослина сприймалася як «городня», а значить зв'язок між **дядьком** та **бузиною** втрапився, або точніше, і не сприймався. Відбувся семантичний розрив. Прислів'я стало нісенітницею.

Тоді ж, очевидно, відбулася заміна прийменника **в** прийменником **на**, який на думку мовців, точніше вказував, де саме росте **бузина**. (Для прийменника **в** достатньо було лише вказівки на те, що рослина поміщується у межах **городу**). Відповідно до цього, форма, яку наводить О. О. Потебня, «**В огороді бузина, а в Києві дядько**» є, безперечно, більш давньою, ніж ноомативна «**На городі...**», бо зберігає абсолютний паралелізм. Надзвичайно цікавою є форма «**На вгороді...**», яка була досить поширена: потрапила навіть у пісню «На вгороді зацвів мачек...». Таке нагромадження синонімічних прийменників відображає, певне, ранній етап втрати конструкцією значення прислів'я. Мовці вже не розуміли, чому **бузина** росте в **огороді**, а не на **городі**. «Помилку» виправляли дуже своєрідно: підставляли ще один прийменник, засвідчуючи тим що прислів'я вже не існувало. З поглядом носіїв історичної мови два синонімічні прийменники — явище ненормальне, тому фразу «виправляли». Маємо те-

пер літературну форму «На городі бузина, а в Києві дядько».

Як ми переконалися, колишнє прислів'я «В огороді...» перейшло в розряд нісенітниць внаслідок позамовних явищ, що зумовило розрив семантики між окремими компонентами цілої структури. Нісенітниці поповнилися справжнім безглуздом. Спроби якось осмислити його сприяли утворенню фразеологізма «На

городі бузина, а в Києві дядько, тим я тебе полюбила, що на п'яті перстень». Нова частина побудована за зразком старої конструкції, тобто в основу покладено принцип розриву семантичного зв'язку між частинами цілого. А це означає, що почав діяти ще один, новий спосіб побудови нісенітниць. Саме за цим зразком утворені популярні останнім часом вирази типу «Для чого

мені піаніно, коли я не курю»]. (З живих уст, м. Кривий Ріг).

Отже, нерозуміння значення одного прислів'я врешті-решт збагатило поетику нісенітниць принципово новим способом їх творення.

1989 р.

Три доби тривоги, або Як починаються війни

Нарис

Вадим ЯЦИК
м. Кривий Ріг

ВІДОМО, що Карибська криза розігралася 1962 року. Але мало хто знає, що початок її, перше протистояння озброєних до зубів сторін, почалося в кінці п'ятидесятих в південних військових округах нашої країни.

І як завжди, все велике починається з малого, ота бойова тривога, що струснула все Закавказзя, а, мабуть, і країну, почалася з банального виїзду артилерійської частини для учбових планових стрільб.

1

Ніч сіріла невиразним небом. Гудок недалекого степанакерського заводу сонно і хрипко прогудів шосту годину ранку. Липи розпливлися в передранковій імлі, як старі перекупки на базарі.

— Морозов! — це сержант Грін погукав механіка, а крик, як гук зляканого пугача, вдарився в стіну паркану і відлетів на гору: — ов-ві..

Скреготнув стартер, вихлопні труби плюнули хмарою смердючого диму, в кабіні лукаво моргнув червоний зрак індикатора.

— Куди їхати? Де збір?..

— Я покажу дорогу. — Гречушкін незграбно проліз в простору кабінку, проокричав крізь гуркіт двигуна: — Давай!.. — Для наглядності махнув рукавицею.

Суха гілка старого горіха вчепилася крученими пальцями за дах кабінки, посковзнувшись, сердито замахала вслід. Солдати весело поісіли в кузові: — Обережно, чорт!..

— Збію біла обласної лікарні. Вичув, де водопад. Знаєш?..

Гоїм мотнув головою: — Знаю...

Вітер обдуває обличчя. Заповнював все всередичні. Байдукий до всього шось бурмотів двигун. Перехожі з повагою сторсжилися, даючи дорогу, піднімали голови дого-

ри, серйозними очима проводжали колону. Гори мовчали, зрідка відбиваючи й множачи глухе бахкання двигунів.

— Паршива дорога. Інша справа у нас на Україні, увімкнеш п'яту і печеш, доки в стовп не вріжешся. Спати можна. Дай докурити... — Драна перчатка тяглася до губ і звідти завісою, як із кузні — дим.

Гусениці скрипіли на частих поворотах, жалібно впирали пальці траків, про щось квисли дорожньому камінню. Сонце височило з-за повороту й весело жбурнуло сліпучий сніп променів... Старший на марші, заступник комбрига по техніці підполковник Богуславський, хитро примружився і упевнившись, що на збір всі з'явилися за розкладом, тицьнув кулаком по пряжці ременя:

— Поїхали, синки! Заводь!

Обережно присів тягач, м'яко крадучись зрушив з місця. Сахнувсь перелякано куц дикої шипшини, замахає вслід намистинками ягід і багато-багато зробилося їх — наче в крові куц. Гречушкін штовхнув Морозова в бік, поплямав губами — мовляв, їсти хочеться. Морозов щедро клацнув портсигаром. Обидва усміхнулися... Поштох. Як сова на сонці кліпаєш повіками. Над волицем жовтий трикутник. — «Крутий спуск». Підполковник спускає головний тягач. Далеко вниз губляться повороти цього диявольського зашмоггу. Богуславський остереженіть тиче в повітря палець в шкряній рукавиці. — Тільки на першій швидкості! На першій!

Притиснувшись до скали і зіпершись на держакі лопат, стоять ремонтники. Насмішкуюто дивляться кудись вбік, широко розставивши ноги в сиричних чув'яках з загнутими носами. Велике каміння зкуртанно складене в пірамідку і чепурна рівна дорога також насмішкуюто й граціозно в'юниться вниз, в

долину.

Грін бурчить: — Краще б зараз комбайн тягнути, а не оцю лайбу.

Над кабіною підполковника кривавим квадратом тріпотить прапорець: «Увага!» Він так і лишається там впродовж довгих, тягучих, ніби гумових, безкінечних годин.

Заець, розбуджений гуркотом, не розуміє звідки цей гуркіт. Він боїться тікати і, щільно склавши на спині довгі вуха, покійно і перелякано чекає кінця. Гуркіт поступово віддаляється. Заець, нарешті, наважується, боягузливо визирає з свого сховища і стрибає в бік. Нікого... Двома стрибками він перелітає розбиту гусеницями дорогу і метко знижує в куцах ожини. Промінь сонця намагається догнати сірого, але тільки колюча гілка гойдається там, де був він секунду тому.

2

Як в глибокій воронці розташувався табір. Задиміли кухні, дим змішується з туманом і завісою окутує намети. Присмирнілі тягачі втомлено поснули, ткнувшись тупими носами в стрімку кручу. Смачно запахло їжею і тільки зараз згадалося, що до цих пір ще навіть не снідали. Підполковник Джагга, важко ступаючи по битому каменю, вибирає місце на нічліг. Ось він зупинився, повільно обернувся кругом, мацаючи допитливим поглядом кожний куц, кожен камінь, запам'ятовуючи все відразу.

— Сташій лейтенанти Штиков. Міносян, Никонов, до мене!

Автотехніки, пепечіпаючись, притримуючи тугу набиті сумки, біжать до комдива.

— Прослідкуйте особисто, щоб люди поїли, як слід. Хліб накартмо видати і за сніданок. Для миття котелків зварити окупі окремо. На ніч виставити охорону. — Помовчав секунду: — Як настрої? Прошу запам'ятати — рівно о п'ятій ранку